

***A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204*, Ed. Yannis Stouraitis, Leiden: Brill, 2018, 490 shf., ISBN: 978-90-04-35551-4 (hardback); ISBN: 978-90-04-36373-1 (e-book)**

Brill'in "Brill's Companions to the Byzantine World" serisinin üçüncü cildini oluşturan ve editörlüğünü Yannis Stouraitis'in üstlendiği "A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204" başlıklı eser, giriş kısmı haricinde toplam oniki bölümden meydana gelmektedir. 2018 yılında basılan eserde Bizans İmparatorluğu'nun askeri yönü, aralarında içerik bakımından bazı benzerlikler bulunsa da, farklı temalar içeren konu başlıkları altında incelenmiştir. Birinci Konstantinos döneminden başlayarak Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgaline kadar uzanan süreçte Bizans ordusu içerisinde gerçekleşen dönüşüm ve değişimler ve de Hıristiyanlığın, çevre devletlerin ve dâhili gelişmelerin bu dönüşüm ve değişimlerin üzerindeki etkileri eserde katkıları bulunan yazarlar tarafından, yer yer genel kabul gören düşüncelerin doğruluğu sorgulanarak tartışılmıştır. Bunun yanında her bir bölümün sonunda bir kaynakça kısmı verilmiş, eserin sonunda da genel bir eser listesi verilmiştir.

Eserin giriş bölümü "Introduction: Military Power in the Christian Roman Empire, ca. 300-1204" Yannis Stouraitis tarafından kaleme alınmıştır. Stouraitis bu bölümde öncelikli olarak eserin amaçlarını sıralamıştır. Bunlardan ilki olarak eserin hedef noktasının Doğu yönünde yani Konstantinopolis merkezli Hıristiyan Roma İmparatorluğu'nda olduğunu; ikinci olarak da mezkûr dönem içerisinde inişli çıkışlı dönemler geçirmiş bulunan Doğu Roma'nın sürekliliğinde askeri gücün ve savaşın rolü üzerinde odaklanılacağını ve dönemlendirmeye ilgili yeni bir bakış açısı sunmanın amaçlandığını belirtmiştir. Bunun ardından 300-1204 yılları arasında Bizans askeri kültüründe yaşanan gelişmeleri genel olarak özetlemiştir. İslam'ın yükselişinin Doğu Roma üzerindeki etkilerini anlattığı kısımda verdiği genel bilgilerin yanında önemli değerlendirmelerde de bulunmuştur. Mısır ve doğu eyaletlerinin kaybının ardından büyük bir gelir ve kaynak kaybına uğrayan devletin Anadolu topraklarında dönemin gerektirdiği şekilde, yöneticilerinin daha fazla inisiyatif sahibi olduğu daha özerk bölgelerin meydana gelmesine rağmen devletten ayrı bir yapı haline gelmemelerini, diğer meselelerden ziyade, Müslümanların kutsal savaşının yani cihadın Anadolu'daki askeri elitleri bir araya getirmeye ve Konstantinopolis merkezli yönetime bağlı kalmaya zorlamalarında aranması gerektiğini belirtmiştir. Bundan sonraki kısımlarda ise thema ordularının kurulmasından tagma sistemine geçişi ve son olarak Vareng birliği ve paralı askerlerin orduda önemli bir konuma sahip olmalarını sırasıyla anlatmıştır.

Paul Stephenson'ın yazdığı ve eserin ilk bölümü olan "The Imperial Theology of Victory"de Roma İmparatorluğu döneminden başlayarak Orta Bizans dönemine kadar uzanan süreçteki zafer algısı, Hıristiyanlığa geçişle birlikte değişen semboller ve araçlar gibi bir takım soyut meseleler işlenmiştir. Çalışmasının girişinde Bizans imparatorlarının, her ne kadar önceki modeller kullanılmaya devam

etse de, özellikle yedinci yüzyıldan sonra Davud peygamber gibi egemenliği savaşla kurulan ve ilahi bir seçimin nesnesi olan bir modele göre betimlendiğini ya da onunla karşılaştırıldığını belirten Stephenson bunun ardından Roma'dan başlayarak Orta Bizans'a kadar olan dönemdeki algı, sembol ve araçları kronolojik bir sıraya göre alt başlıklar altında inceler. Roma'daki felicitas “iyi talih” ve virtus “cesaret, erdem” gibi kavramların I. Konstantinos devrinde, imparatorun özüne ve ordunun sadakatini arttırmak amacıyla dağıtılan bir takım ödül sembollerine aktarılan dönüşümleri betimler. Buna göre felicitas imparatorun kendisine kutsal efendisi tarafından verilen kişisel bir hediye olur, virtus ise sadakat yoluyla ordudaki komutanla paylaşılan bir meziyet haline gelir. Bunun ardından Konstantinos devrinde Hıristiyanlığın orduda ve yönetimde egemen inanç haline gelmesiyle birlikte değişen simgelerden ve anlamlardan söz edilir. Örneğin, çarmıh bir zamanlar bir işkence enstrümanı iken daha sonra Hıristiyanlar için İsa Mesih'in ölümüne karşı zaferini simgeleyen bir sembol olur. Romalı Hıristiyan İmparator artık en büyük Tanrının yoldaşı değil, tek Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olur ve Mesih rolünü üstlenerek dünyadaki adaleti sağlar. Bölümde daha sonra 1204'e kadar devlet ve ordu içerisindeki Hıristiyanlığın soyut rolü incelenmeye devam eder. Stephenson'un soyut kavramlar üzerinden işlediği bu çalışma oldukça ufuk açıcıdır.

Kitabın ikinci bölümü “State War Ethic and Popular Views on Warfare” isimli çalışmasıyla Yannis Stouraitis'e aittir. Stouraitis bu bölümde temel olarak devletin savaş etiğini ve günümüzde harple ilgili genel kabul gören hususları irdeler. Örnek olarak daha önce genel kabul gören Hıristiyanların Roma ordusunda yer almamasına dair algının değiştiğini ve hatta İmparator Konstantinos'tan önce bile Hıristiyanların orduda bulunduğu yönünde bir düşünce üzerinde karar kılındığını belirtir. Bunun haricinde Konstantinos'un ritüel uygulamalara yeni Hıristiyanlık sembollerini dahil etmesini kendisi ve ordusu için ilahi bir destek edinmek istemesine bağlar. Konstantinos'la birlikte Roma İmparatorluğu'nun eski pax romana'sının Hıristiyanlıkla birlikte dini bir hüviyet kazandığını ve artık savaş etiğinin bunun üzerinden biçimlendiğini açıklar. Bundan sonra Roma imparatorunun imparatorluk barışının sürdürülmesi ve yenilenmesi hususundaki siyasi programının savaş yoluyla Tanrı tarafından desteklendiği konusunda bir düşüncenin meydana geldiğini anlatır. Yani savaşlar yeryüzündeki Tanrı temsilcisi olan imparator tarafından kutsal barışı ve Hıristiyanlık dünyasını korumak adına gerçekleştirilir. Bunun ardından savaş düşüncesinin entellektüeller tarafından da konu edinilmesine değinir. Örneğin, kendisini savunmak adına bir insanın karşı taraftan bir kişiyi öldürmesinin suç olmadığı konusunda bir takım düşüncelerin ortaya konulduğunu ifade eder. Daha sonra İustinianos ile birlikte değişen savaş algısını açıklar. Artık batıdaki topraklarının büyük bölümünü kaybetmiş olan devletin yeni batı politikası barbar egemenliğindeki Roma topraklarını özgürleştirmektir. Herakleios dönemi ile birlikte de mezkûr imparatorun savaşta kendilerini tehlikeye atan askerlerin şehitlik payesiyle sonsuz huzur bulmaları gerektiğine dair düşüncesini ortaya çıkışı üzerinde durulur. Ardından İslam'ın yükselişe geçmesiyle birlikte gündemde olan cihat politikasını anlatan Stouraitis son

olarak Birinci Haçlı Seferinden sonraki eslden çıkan toprakların tekrar ele geçirilmesi sürecinden bahsedip 1204'teki Dördüncü Haçlı Seferi'nin etkisinden bahsederek yazısını tamamlar.

“Civil War in the Christian Empire” adlı üçüncü bölüm yine Stouraitis tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde yazar, Bizans'taki iç savaşları genel yapı olarak ele almıştır. Bölümün girişinde Modern dönem iç savaşlarının gerçekleşen ölüm sayısına göre sınıflandırmalarının yapılabiliyorken, Ortaçağ'da böyle bir ayırım yapılmasının mümkün olmadığını hem kaynaklardaki verilerin yetersizliğinden hem de doğruluk oranının şüpheli olmasından dolayı mümkün olmadığını belirtir. Burada Treadgold'un iç savaşı önemli sayıda zayıtın olduğu silahlı bir çatışma olarak formüle etmesini reddeder ve bu konuda Aleksios Komnenos'un ciddi bir mücadele olmadan Konstantinopolis'i ele geçirmesi gibi bir örnek verir. İç savaşı bir ayaklanma ya da isyandan ayıran belirleyici kriterin iki tarafın silahlı kuvvetlerinin uğradığı zayıtın ya da katılım miktarının değil, rejime karşı gerçekleştiren silahlı bir çatışma olduğunu belirtir ve buna göre bir iç savaş tanımı yapar: İmparatorluk askeri kuvvetlerini ve silahlı kuvvetleri olan ve imparatorluk hâkimiyetini imparatorun şahsına ya da imparatorluğun bütünlüğüne karşı mücadele ederek tehdit eden bir ya da daha fazla organize grubu içeren silahlı bir çatışma iç savaştır. Bunun ardından iç savaşları devam etme sürelerine göre iki ana gruba ayırır: Birkaç haftadan birkaç aya kadar süren küçük ölçekli iç savaş ve bir seneden fazla süren ve büyük miktarda imparatorluk toprağını etkileyen büyük ölçekli iç savaş. Ayrıca Latince *bellum civile* olan iç savaşın Bizans kaynaklarında *emphylios polemos* olarak adlandırıldığını belirtir. Bu adlandırmada etnisitenin önemli olmadığını, Roma tebaası olan herhangi iki grubun karşı karşıya geldiği savaşta *emphylios polemos* kavramının kullanıldığını anlatır. Bunun haricinde yeri geldiğinde Hristiyan birliğine mensup ülke ya da gruplara karşı yapılan savaşın da bu tanımlama altında kaydedildiğini de ekler.

Dördüncü bölüm olan “The Enemies of the Empire: Portrayed Images” adlı kısımda Michael Grünbart yazılı kaynaklar ve betimlemeler üzerinden İmparatorluk düşmanlarının yazılı ve görsel olarak resmedilmesini konu edinmiştir. İlk olarak *ethnos* kavramının kullanımı konusunda tartışan Grünbart daha sonra kronolojik olarak Bizans İmparatorluğu'nun düşmanları hakkında bilgi verir. Ardından Bizans sarayındaki başta Varengler olmak üzere yabancı unsurlardan bahseder. Bundan sonra kaynaklar konusunda bilgi veren yazar, ilk önce arkeolojik malzemedan söz eder ve Bizans ordusu ve yabancılar hakkında genel bilgi veren görsel malzeme konusunda anlatımlarda bulunur. Daha sonra yazılı eserlerdeki diğer uluslara yönelik tasvirleri inceledikten sonra hem yazılı hem de görsel malzemede betimlenen düşman imgeleri konusuna geçer.

Beşinci bölüm “Warfare as Literary Narrative” adlı bölüm Stamatina McGrath tarafından yazılmıştır. Yazar bu bölümde harp anlatımındaki temel öge olan muharebe tarifinin bir savaşçı kültürü ve Hristiyan toplumu değerleri arasındaki köprü olarak bir takım kahramanlık işinin aydınlatılması, muharebe

sonucunda takdir-i ilahinin rolünün biçimlendirilmesi ve geniş bir dinleyici grubunu ortak bir kültürel deneyimle bağlama hususunda tartışacağını belirtir. Bu edebi anlatım grubu içerisinde kutsal kişi yaşamları, mektuplar, hitabet eserleri, destansı şiirler, romanslar ve tarihi metinlerin yer aldığını açıklar. Bunların içerisinde tarihi metinler de dâhil olmak üzere pek çok sözlü ögenin yer aldığını da anlatır ve hepsinin genel bir dinleyici kitlesine okunmak üzere kaleme alındığından söz eder. Bundan sonra da savaş anlatımlarının genel özellikleri hakkında bilgi verir. Ardından da savaş anlatımları içerisindeki destansı noktalardan ve dini betimlemelerle ilgili anlatımlarda bulunur.

Tilemachos Longos “Alternative Means of Conflict Resolution” adlı çalışmasının girişinde Petros Patrikios ve Konstantinos Porphyrogennitos gibi eser sahiplerinin eserlerinden “barış” ile ilgili alıntılar yapar ve buradan savaştan kaçınma ilkesinin Roma ülkesi için 378’deki Adrianapolis savaşında Gotlara karşı alınan yenilgiden sonra Gotlardan Athanarik’in Konstantinopolis’te ağırlanması ile bağlantılı olduğunu belirtir ki bu ilke bundan sonraki dönemin genel belirleyici politikası olacaktır. Öyle ki, Bizans’ın en temel siyasetlerinden biri olan bir yabancı ulusu başka bir yabancı ulusun üzerine hareket ettirme uygulamasının dördüncü yüzyıl sonlarından başlayarak I. Aleksios Komnenos’un Peçeneklere karşı Kumanları kullandığı onbirinci yüzyıla kadar devam ettiği görülür. Bizans kuvvetinin en zirve anlarında dahi, geçici zayıflık anlarında, bu siyasetin uygulandığı görülmüştür. Bunun yanında özellikle İustinianus’un batı seferlerine yoğunlaştığı dönemde, doğuda savunma durumunda olması gibi, bir cephede savaşırken aynı anda diğer bir cephede savaşmaktan kaçınıldığı da gözlenmiştir. Bunun haricinde bir savaş taktiği eseri kaleme almış olan Kekaumenos da sonunda bir haraç ödenecek dahi olsa düşmanın barış önerisinin kabul edilmesi gerektiğini belirtir ve sadece toprak konusunda imtiyaz verilmemesi gerektiğini söyler. Bu konudaki istisnanın eğer yabancı bir ulus Roma tebası olmayı kabul ediyorsa yapılmasının elzem olduğunu da ekler. Longos çalışmasının sonunda onbirinci ve onikinci yüzyıllardaki savaştan kaçınma politikasına dair örnekleri inceler.

Savvas Kyriakidis “Army Structure: Roman Continuity and Byzantine Change” adlı çalışmasının girişinde Doğu Roma İmparatorluğu’nun 1204’e kadarki askeri güç yapısındaki devamlılıkları ve değişimleri, siyasi, askeri ve sosyal değişimleri göz önüne alarak incelediğini belirtir. Bunun ardından Doğu Roma ordularıyla ilgili eserler vermiş olan tarihçilerin alana sağladığı katkılardan kısaca bahseder. Daha sonrasında ise kronolojik sıralamaya göre ayarlanmış başlıklar altında Diokletianus’tan başlayarak 1204’e kadarki süreç içerisindeki değişimleri inceler. İlk başlıkta sınır birlikleri limitanei ve saha ordusu birlikleri comitanenseslerin yapısı ve işleyişlerini açıklar. Yedinci yüzyıla birlikte doğuda büyük toprak kayıpları, batıda ise Avarlar ve Bulgarların istilaları sebebiyle Doğu Roma’nın yapısının değiştiğini ve Anadolu’da Arapların akınlarına karşı bir takım askeri bölgelerin kurulduğunu belirtir. Bu bilgiyi verdikten sonra thema konusundaki tartışmaların üzerinde durur ve Anadolu’da kurulan bu bölgelerin aslında themata olarak değil strategiai olarak adlandırılması gerektiğini konusundaki

görüşü desteklediğini söyleyip, son teorilere göre askeri ve idari birim olarak bir strategos yönetimindeki themanın kuruluşunu I. Nikephoros'un (802-811) bir reformunun sonucu olarak gerçekleştiğini ekler. Bunların ardından thema sisteminin yapısı hakkında bilgi verdikten sonra Vareng birliğinin kuruluşu, paralı askerlerin önemlerinin artışı, thema sisteminden tagma sistemine geçişi ve orduların daha mobil hale gelişini ve son olarak da pronoia sistemindeki asker sistemini ele alır.

Denis Sullivan "Byzantine Fronts and Strategies 300-1204" adlı sekizinci bölümde yine kronolojik bir sırayı takip ederek Bizans sınırlarında yaşanmış olan gelişmeleri farklı komşularla ilişkili alt başlıklarla incelemiştir. Kitap içerisinde siyasi tarihe en çok odaklanılan bölüm budur ve her ne kadar başlıkta stratejilerden bahsedilse de diğer bölümlere nazaran derinliği düşük görünmektedir. Zira Edward Luttwak'ın eserine binaen ve yeri geldiği ölçüde eleştirerek "Grand Strategy" kavramını çok fazla kullanması ve strateji konusundaki değerlendirmelerinin diğer tarihçilerin olumlu ya da olumsuz eleştirisinden ziyade doğrudan onların görüşlerini aktarması bölümün göze çarpan eksik taraflarıdır. Bu eksikliğe ek olarak çalışmada dönem kaynaklarının çok az sayıda kullanımı çalışmayı biraz daha derleme haline getirmiş izlenimi yaratmıştır. Sullivan, sınır komşuları ya da belirli cephele bakımından genel bir siyasi tarih özetlendirmesi yapmıştır.

"Naval Warfare: Military, Institutional and Economic Aspects" adlı takip eden bölümde Salvatore Cosentino, Bizans donanmasının genel bir değerlendirmesini yapmıştır. Çalışmanın başlangıcında Roma denizleri ve önemli kereste kaynakları hakkında bilgi vermiş ve altıncı ve onikinci yüzyıllar arasında Doğu Roma'nın önemli bir donanmaya sahip olduğunu söylemiştir. Bunun yanında her ne kadar donanmanın önemi ve Doğu Roma'nın sahip olduğu donanma gücünün büyüklüğü hakkında Kekaumenos ve Nikephoros Phocas gibi şahsiyetlerin vurguladıkları sözler olsa da donanma gücünün bütün Doğu Roma tarihi boyunca her zaman kara ordusundan daha az önemli görüldüğünü de eklemiştir. Gemideki hayatın zorlu ve sert olması, donanma hizmetinin ordu hizmetinde daha az prestijli görülmesi ve denizde savaşmanın çok fazla deneyim ve astronomi bilgisi gerektirmesi gibi sebeplerin bunun başlıca sebepleri olduğunu da açıklamıştır. Sonraki kısımda Doğu Roma'nın gerçekleştirdiği belli başlı deniz savaşlarının kronolojik sıraya göre tarihini anlatmıştır. Bunun ardından ise yine kronolojik sıralamaya göre donanma teşkilatı, hiyerarşisi, donanmada kullanılmış olan gemi tipleri ve tersaneleri hakkında detaylı bilgiler aktarmıştır. Son olarak da donanmanın lojistiği hakkında incelemelerde bulunmuştur.

"Siege Warfare: The Art of Re-capture" adlı bölümde Christos G. Makrypoulas Bizans dönemindeki kuşatmalar hakkında bir yazı kaleme almıştır. İlk etapta kuşatmalar hakkında bilgi veren dönem kaynaklarından bahsetmiştir. Ardından kuşatma silahları ve kuşatma sırasında kullanılmış olan lağımçılık gibi yöntemlerden bahsetmiştir. Kuşatma kuleleri gibi yapıların gelişimi ve kullanım yöntemlerinden bahsettikten sonra lağım tünellerinin kazılışını tasvir etmiştir. Bir

sonraki bölümde fırlatma silahlarını konu edinmiş ve ballista adlı büyük ok atma silahından başlayarak mancınıklara kadar devam eden teknolojik gelişme sürecini tarihsel sıralamaya göre aktarmış ve bunların nasıl ve ne amaçla kullanıldıklarını detaylı bir şekilde açıklamıştır. Bizans tarihindeki bazı kuşatmaların nasıl gerçekleştirildiğini betimledikten sonra da en etkili yöntem olan uzak mesafeli blokajı anlatmıştır. Son olarak da Bizanslıların bu savaş yöntemlerinden en az emek ve paha gerektiren yöntemi seçtiğini anlatmış ve bu konuyla ilgili Bizans tarihinden oldukça güzel bir örnek sunmuştur. Buna göre Birinci Haçlı Seferi sırasında Antakya kuşatması yaklaşık sekiz ay sürmüş ve binlerce insanın ölümüne sebep olmuşken, 969'da Bizanslılar Antakya'yı sadece bin piyade ve beş yüz atla başarmışlardı.

Philip Rance'ın "The Army in the Peace Time: The Social Status and Function of Soldiers" adlı sondan bir önceki bölümü daha çok sefer sırasındaki rolleri incelenen askerlerin barış zamanlarında ne yaptıkları ve nelerle meşgul oldukları konusunu irdeler. İlk olarak kimlerin asker olduğu sorusu üzerinden hareket etmiş olan Rance, gönüllü ve babadan oğula geçen askerlik tiplerinden, sınır birlikleri limitanei ve daha prestijli şehir orduları comitatenses ve de daha çok barbar olarak nitelenen çeşitli etnik gruplardan oluşan müttefik feoderati ordularının yapılarını ve gelişimlerini incelemiştir. Daha sonra da sırasıyla thema, tagma ve paralı asker birliklerine kısaca göz atmıştır. Sonraki kısımda askerlere devlet tarafından sağlanan imtiyazlardan ve kendilerine verilen maaşlardan ve diğer ödemelerden bahsetmiştir. Bunun ardından askerlerin toprakla olan bağlantılarından söz etmiştir. Askerlerin sahip olduğu topraklar, bunları nasıl yönettikleri, kendilerine sağlanan imtiyazlar, kendilerine verilen toprak karşılığında yapmakla mesul kılındıkları hizmetler ve bu toprakların alım-satım ve mirasla aktarımı gibi hususlarda açıklamalar yaptıktan sonra pronioa arazilerinden bahsetmiştir. Devamında askerlerin zenginlik seviyeleri ve neye göre zengin ya da fakir sayıldıklarını irdemiş ve de askerlerin maddi durumlarına göre kendilerinden beklenenlerin değiştiğinden söz etmiştir. Askerlerle sivilin ilişkilerin irdelendiği kısımda askerlerin yeri geldiğinde sivil idarede vergilerin toplanmasına yardım ettiklerini belirten Rance, bazı durumlarda askerlerin sivillere karşı tutumunun çok sert olduğu ve kimi zaman yağma yaptıkları olayların olduğunu da eklemiştir ki Doğu Roma tarihinde askerlerin sivillere mezalim uyguladığı pek çok olay olduğunu da söylemiştir. Bundan sonraki kısımda da askerlerin savaş dışındaki görevlerini anlatmıştır. Bunlar, yasaların uygulanması, kamu düzenini sağlamak ve sivil idareye yardımcı olmaktır. Bu da bir nevi imparatorluktaki barışı koruma anlamında gelmektedir. Son olarak da ikonoklazm gibi belli başlı dini ve imparatorluğa karşı isyan gibi bir takım siyasi olaylardaki rolleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kitabın son bölümü "Military Technology: Production and Use of Weapons" Georgios Theotokis'e aittir. Theotokis bu bölümde ilk olarak kaynakların değerlendirilmesi hususundaki temel sıkıntıları ele alır. Örneğin, bazı unvanlar, birlik adları ve silahlar gibi çeşitli isimlerin kaynaklarda o dönemki

adlarından tarihi yazımı geleneği sebebiyle daha çok arkaik versiyonlarının kullanımının, kaynaklardaki bilgilerin doğru değerlendirilmesi ve isabetli çıkarımlar yapılması hususunda zorluklar çıkarmakta ve zaman zaman yanlış varsayımların ortaya konmasına sebep olmakta olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında görsel malzemenin de klasik modellerle yoğun bir şekilde iç içe geçmesi gibi sebeplerle bu malzemelerde yansıtılan görseldeki verilerin gerçeğe uygunluğu gibi hususlarda da bazı sorunlara neden açtığını da eklemektedir. Son olarak da saldırı ve savunma araçlarını ayrı başlıklar altında tarihsel gelişimlerini, hangi ordu mensubu tarafından ne şekilde kullanıldıklarını incelemiştir.

Stouraitis'in editörlüğünü üstlendiği ve birkaç yerde de yazar olarak bulunduğu "A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204" adlı eser genel itibariyle Bizans savaş sanatı ve tarihiyle ilgili önemli bir eserdir. Yazar grubunun genel olarak kaynak ve literatür kullanımlarının oldukça başarılı olması ve seçilen konuların içerisinde aktardıkları bilginin ve yöntemlerinin ufuk açıcı bir etkiye sahip olması da kayda değerdir. 2018 senesinde basılan bu kitap Bizans'ta savaş mefhumu hakkında ilgili olanlar için oldukça önemlidir.

Arslan Kılıç*

* Arş. Gör., *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü*, 35620, Balatçık, Çiğli-İzmir/Türkiye, arslan.kilic@ikc.edu.tr